

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Problematische aspecten van Kants plichtenleer

Boot, E.R.

DOI

[10.5117/ANTW2022.2.009.BOOT](https://doi.org/10.5117/ANTW2022.2.009.BOOT)

Publication date

2022

Document Version

Final published version

Published in

Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Boot, E. R. (2022). Problematische aspecten van Kants plichtenleer. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 114(2), 179-183.
<https://doi.org/10.5117/ANTW2022.2.009.BOOT>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Problematische aspecten van Kants plichtenleer

Eric R. Boot

Tilburg University

e.r.boot@tilburguniversity.edu

In zijn artikel reikt Thomas Mertens ons vele waardevolle inzichten aan over de aard van moraliteit. De vergelijking van Kant met Kephalos functioneert als een springplank om verschillende minder belichte aspecten van Kants moraalfilosofie te bespreken, in het bijzonder de plaats van de plicht binnen Kants praktische filosofie en de plichten die een mens jegens zichzelf heeft. In dit commentaar zal ik precies deze twee punten kritisch bespreken: Waarom is het primaat van de plicht in Kants werk zo belangrijk? En hoe kunnen we plichten jegens onszelf funderen? Kleven hier niet al te veel problemen aan?

1. Kant en het primaat van de plicht

Mertens merkt terecht op dat Kants invloed op de ontwikkeling van mensenrechten ten onrechte bij velen de indruk heeft gewekt dat rechten het normatieve startpunt vormen van zijn praktische filosofie. Maar Kant geeft zelf inderdaad meerdere malen expliciet en ondubbelzinnig aan dat hij plichten als uitgangspunt neemt. Maar waarom wil Mertens ons dit vertellen? Waarom is het belangrijk om de plicht als normatief startpunt te nemen? Wat zijn de gevolgen (voor ons begrip van de moraal bijvoorbeeld) wanneer wij accepteren dat ‘de mens voor Kant primair een wezen is dat onder de plicht staat’? Het lijkt me niet dat het Mertens hier enkel om Kant-exegese gaat. Het belang van deze nadruk op de plicht wordt echter niet duidelijk gemaakt.

Een mogelijke reden zou kunnen zijn dat wanneer wij niet plichten maar rechten als startpunt van de praktische filosofie nemen wij dan niet in staat zijn om alle verschillende soorten plichten te erkennen. Kant (maar niet alleen hij; dit onderscheid is gemeengoed in de geschiedenis van de filosofie) kent twee categorieën van plichten (met ieder weer verschillende

subcategorieën): rechtsplichten en deugdplichten. Zonder in al te veel detail te treden, kunnen wij zeggen dat *rechtsplichten* duidelijk gedefinieerde, uitwendige handelingen voorschrijven. Deze rechtsplichten hebben verder corresponderende rechten die geclaimd en afgedwongen kunnen worden. *Deugdplichten* aan de andere kant schrijven niet specifieke uitwendige handelingen voor, maar dragen ons op bepaalde doeleinden in onze maximen op te nemen (bijvoorbeeld het geluk van anderen) en hiernaar te handelen wanneer de gelegenheid zich aandient. Om deze reden kunnen ze niet door een externe macht afgedwongen worden. Deugdplichten kennen dan ook geen corresponderende rechten. Dit houdt in dat het niet-nakomen van een deugdplicht in een concrete situatie geen onrecht teweegbrengt, terwijl het niet-nakomen van een rechtsplicht de houder van het corresponderende recht wel onrecht aandoet. Een voorbeeld van een deugdplicht is de plicht tot liefdadigheid: geen enkele liefdadigheidsorganisatie (of de mensen die het helpt) heeft een recht op mijn donatie en ik doe hen geen onrecht wanneer ik hen geen geld geef, maar aan een andere organisatie wel. Politieke burgerplichten kunnen wellicht ook als deugdplichten gezien worden:¹ geen enkele medeburger heeft het recht dat ik mijzelf informeer over publieke zaken en vervolgens naar geweten mijn stem uitbreng. Dit wil echter niet zeggen dat het daarmee geen plichten zijn.

Maar, en dit is het punt, als wij rechten als uitgangspunt nemen kunnen wij alleen die plichten erkennen die gekoppeld zijn aan rechten. Alle deugdplichten verdwijnen daarmee uit het zicht. Deze verarming van het morele landschap vormt niet alleen een theoretisch probleem; het leidt ook tot de verwerpelijke gedachte dat wij mogen doen wat we willen zolang we de rechten van anderen maar niet schenden. De schuldenaar heeft geen recht op kwijtschelding, dus heb ik geen plicht zijn schuld kwijt te schelden. Mensen in nood hebben geen recht op mijn liefdadigheid, dus heb ik ook geen plicht hen te helpen. Andere mensen hebben geen recht dat ik hen de waarheid zeg,² dus heb ik ook geen plicht om niet te liegen. Wanneer wij daarentegen de plicht als uitgangspunt nemen, kunnen wij zowel alle plichten (rechts- en deugdplichten) erkennen als de met rechtsplichten corresponderende rechten. Dit is een concreet argument vóór het nemen van plichten als uitgangspunt. Een dergelijk argument blijft echter achterwege

1 Hoewel er in sommige landen wel een stemplicht is.

2 Een mooie aanvulling op deel 3 van de tekst van Mertens is dat Kant in *Die Metaphysik der Sitten* (MdSR, 238) stelt dat men het recht heeft om te zeggen en beloven wat men wil, ongeacht of dit waar of onwaar is. Liegen is in de sfeer van het recht namelijk alleen dan verboden wanneer het de rechten van anderen schendt (bijvoorbeeld bij contracten).

in de tekst van Mertens, waardoor het voor de lezer gissen blijft waarom hij ons wil wijzen op het primaat van de plicht in Kant.

2. Plichten jegens zichzelf

Een andere plicht die uit zicht verdwijnt wanneer wij niet plichten maar rechten als uitgangspunt nemen, zijn de plichten jegens onszelf die Mertens vanaf deel 4 bespreekt. Dit zijn immers ook deugdplichten (behalve de vreemde uitzondering van 'honeste vive'). Enkele voorbeelden die Mertens noemt, zijn de plicht jezelf en je soort in stand te houden, matig te zijn wat eten en drinken betreft, en plichten om je te onthouden van zelfmoord, gierigheid en kruiperigheid. Mertens vindt deze plichten jegens onszelf duidelijk van belang en een waardevolle aanvulling op onze plichten jegens anderen. Deze plichten zijn in de filosofie echter zeer omstreden. Mertens zal ons dus eerst moeten overtuigen dat dergelijke plichten ook daadwerkelijk bestaan door uit te leggen hoe ze gefundeerd kunnen worden. Zolang dit niet gebeurt, is het voorbarig om van plichten jegens onszelf te spreken en moeten we in plaats daarvan wellicht simpelweg van *deugden* spreken.

Mertens noemt weliswaar kort Kants claim (die inderdaad niet gemakkelijk te begrijpen is) dat plichten jegens onszelf een noodzakelijke voorwaarde zijn voor het bestaan van plichten jegens anderen, maar hij licht dit verder niet toe en geeft niet aan of hij dit argument deelt. Hiernaast verwijst hij naar het beroep op God om (sommige) plichten jegens onszelf te funderen. Kant stelt inderdaad dat wij niet de eigenaar van onszelf zijn en om die reden geen recht hebben om geheel soeverein over ons lichaam en ons leven te beschikken: je organen verkopen of zelfmoord plegen is niet toegestaan.³ Ten eerste kan dit beroep op God echter niet alle plichten jegens onszelf gronden (hoe zou dit werken met bijvoorbeeld de plicht om zich niet 'tot worm te maken' (MdST, 437:⁴ over kruiperigheid)?). Ten tweede is het maar de vraag of dit religieuze argument ons nog ter beschikking kan staan in deze seculiere tijd. Ten derde lijkt het eerder een plicht jegens God te betreffen dan een plicht jegens onszelf. Mertens lijkt ook niet geheel achter dit argument te staan, maar hij maakt dit niet expliciet. Duidelijk is echter wel dat het om meerdere redenen problematisch is.

3 Soortgelijke argumenten vindt men overigens ook reeds bij Locke (1988: 270–1).

4 Deze cijfers verwijzen naar de paginanummers van de Pruisische *Akademieausgabe* (=AA) 1968, Berlin: De Gruyter. De volgende afkortingen worden gebruikt: MdSR = *Die Metaphysik der Sitten, Rechtslehre* (AA, VI); MdST = *Die Metaphysik der Sitten, Tugendlehre* (AA, VI).

Meer in het algemeen is het probleem met plichten jegens onszelf dat moraliteit, normaal gesproken, als interpersoonlijk wordt gezien: moraliteit gebiedt een bepaalde handeling x , omdat ik dat jegens persoon P verschuldigd ben. P kan een moreel appel op mij doen om x te verrichten en kan terecht boos en verontwaardigd reageren wanneer ik x niet doe. Bij plichten jegens mezelf is dit ‘second-person standpoint,’ zoals Stephen Darwall het formuleert,⁵ echter afwezig. Ik ben dan zowel de drager als de begunstigde van de plicht. Een probleem dat hierdoor ontstaat, is dat plichten jegens onszelf minder strikt lijken te zijn. Normaal is het namelijk zo dat als ik een plicht jegens een ander heb, het die ander vrij staat om mij van mijn plicht jegens haar te ontslaan. Stel, ik beloof je na het werk op te halen. Ik laad daarmee een plicht op mezelf (om jou na het werk op te halen) en verschaft jou een recht (om na het werk door mij opgehaald te worden). Het is echter een mooie dag en je laat me weten dat ik je niet meer hoeft te komen ophalen, omdat je besluit naar huis te lopen. Mijn plicht jegens jou verdwijnt dan. Bij plichten jegens mezelf is het probleem dat ik zowel de plichtendrager ben als de persoon die mij van de plicht kan ontslaan. Hierdoor worden alle plichten facultatief; ze houden daarmee op waarachtige plichten te zijn. Kant was zich overigens van dit probleem bewust. Hij stelt dat degene die de plicht oplegt de plichtendrager altijd van de plicht kan ontslaan. Maar als beide nu één en hetzelfde subject blijken te zijn, dan kan er helemaal geen sprake zijn van gebonden zijn door een plicht (MdST, 417).

Kants oplossing is natuurlijk dat de mens zowel een gedetermineerd fenomenaal wezen is als een vrij en zedelijk noumenaal wezen. Mertens verwijst kort naar dit argument, maar een kritische bespreking blijft uit. Zo is het volstrekt niet duidelijk dat dit argument van Kant ‘deze schijnbare antinomie’ wel oplost. Ten eerste is dit in tweeën splitsen van de mens metafysisch discutabel. Maar goed, stel wij accepteren dit punt, dan blijft, ten tweede, het probleem bestaan. Nadat Kant deze twee aspecten van de mens heeft neergezet, stelt hij namelijk dat het de *homo noumenon* is die een verplichting opgelegd kan worden, ‘und zwar gegen sich selbst (die Menschheit in seiner Person)’ (MdST, 418). Het is dan ook de *homo noumenon* die zichzelf van de plicht *jegens zichzelf* kan ontslaan. Het probleem blijft dus dat het verplichte subject ook het subject is dat kan afzien van de plicht.

Is het, ten slotte, niet plausibeler om plichten jegens onszelf als verkapte plichten jegens anderen te zien? Is de plicht bijvoorbeeld om voor jezelf te zorgen (dat zich bijvoorbeeld uit in de plicht tot zelfbehoud) niet onderdeel van de zorgplicht die je jegens bepaalde anderen hebt? En moeten we het

5 Darwall (2006).

ontwikkelen van onze talenten, in plaats van een plicht jegens onszelf, niet veeleer als plicht jegens de gemeenschap zien, die erop vooruitgaat wanneer alle leden van de gemeenschap het meeste uit zichzelf halen?⁶ En zou een dergelijke interpretatie van plichten jegens onszelf (als verkapte plichten jegens anderen) niet veel beter aansluiten bij de antipathie van Mertens voor het ‘tijdperk van het ‘dikke ik’, waarin we vooral willen weten wat anderen voor ons moeten doen en minder wat wij jegens hen en de gemeenschap als geheel verplicht zijn? Is het niet juist typisch voor dat tijdperk om dit soort claims van de gemeenschap op ons niet te accepteren en ze dus maar te vertalen in plichten jegens onszelf?

Dit alles bespreek ik niet met de bedoeling om de mogelijkheid van plichten jegens onszelf om zeep te helpen. Het doel is enkel om aan te geven dat plichten jegens onszelf zeer problematisch zijn en dat ik graag meer hoor over de wijze waarop Mertens deze zou willen verdedigen.

Bibliografie

- Darwall, S. (2006) *The Second-Person Standpoint: Morality, Respect, and Accountability*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Locke, J. (1988) *Two Treatises of Government*, edited by P. Laslett. Cambridge: Cambridge University Press.

Over de auteur

Eric Boot is universitair docent rechtsfilosofie aan Tilburg University. Het werk van Kant speelt een grote rol in zijn onderzoek op het gebied van de mensenrechten. Hiernaast houdt hij zich op het moment bezig met ethische kwesties omtrent klokkenluiden en de conceptuele verheldering en toepassing in het recht van het algemeen belang.

6 Een dergelijke gedachte vinden we in Artikel 29(2) van de *African Charter on Human and Peoples' Rights*. Hierin wordt gesproken van een plicht '[t]o serve his national community by placing his physical and intellectual abilities at its service.'